

ACHTER DE SCHERMEN

nieuwsbrief van het Willem Elsschot Genootschap v.z.w.

jaargang 5 — nummer 1
mei 2003

Het eerste kroontje

Toegegeven, het heeft iets Boorman-
niaans, om na goed vier jaar werking uw
vijfjarig bestaan te vieren. Beschouw het
maar als een blijk van een niet aflatend
enthousiasme van het genootschaps-
bestuur, dat een nauwelijks te temperen
ijver aan de dag legt om verder aan de
en het WEG te timmeren. Het vijfde jaar-
pakket is in volle productie, de WEG-
serienummers 21, 22 en 23 zitten in de
eerste verzendoos en de Willem
Elsschot Bibliotheek werd verder aan-
gevuld met WEB 4, *Mijn kleine oorlog*
van Louis Paul Boon.

Deze *Achter de schermen* is de elfde in
de reeks, waaronder 3 dubbelnum-
mers, terwijl ook de tiende bijlage
Elsschot en het WEG in de media van
de persen is gerold. Ook ontving u al
twee extra edities van *Achter de scher-
men*, waarin telkens meer achtergrond-
informatie wordt gegeven over de opna-
me van boeken in de WEB.

Het vierde werkingsjaar werd afgesloten
met 710 betalende leden, onder wie
260 uit Nederland. Omdat nog een op-
merkelijk hoger potentieel in Nederland
aanwezig is, moet onze nooit aflatende
wervingscampagne daar ongetwijfeld
nog verder kunnen scoren. Wij houden
koppig vol en stoppen in iedere ver-
zendoos een toetredingskaartje, zodat
ieder lid zijn of haar vrienden en bure-
n met enige liefde voor onze moedertaal,
snel kan overtuigen ook lid te worden
en zo te proeven van de geneugten die
een WEG-lidmaatschap verschaft.

In de loop van dit eerste lustrumjaar
organiseren wij te gepasten tijde nog
een 'pershappening' om Willem Els-
schot, zijn werk en het genootschap op
een opmerkelijke manier in de kijker te
zetten.

In dit nummer van *Achter de schermen*
treft u inmiddels de neerslag aan van
onze vorige happening: de lezingen die
Elsschot-vertaler Paul Vincent en zijn
collega Peter Verstegen hielden tijdens
de Amsterdamse versie van onze
Studiedag Literair Vertalen op 27
november 2002. Paul Vincent deed zijn
bijdrage de volgende dag nog eens
over in Leuven, waar ze gecombineerd
werd met een lezing door Reine
Meylaerts. Haar tekst, vanuit het per-
spectief van de door Verstegen mispre-
zen vertaalwetenschap, vindt u in de
volgende nieuwsbrief.

Cyriel Van Tilborgh
Voorzitter

WEL EN WEE VAN EEN ELSSCHOT-VERTALER

'EEN KRUISVAARDER IN HET ZICHT VAN JERUZALEM'

Paul Vincent

Dames en heren,

Om te beginnen wil ik het bestuur van het Willem Elsschot
Genootschap en de directie van het American Book Center van
harte danken voor hun uitnodiging om achtereenvolgens in
Nederland en Vlaanderen te komen vertellen over mijn ervaringen
als Elsschot-vertaler. Door hen in de gelegenheid te worden gesteld
om een publiek van, althans gedeeltelijk, Elsschottianen toe te
spreken over een van mijn lijfauteurs – en dat is Elsschot al sinds
mijn studententijd geweest – stemt mij zowel gelukkig als dankbaar.
Vandaar misschien de wat geëxalteerde toon van de titel van deze
lezing, die velen onder u zullen hebben herkend als een citaat uit
Lijmen. Maar anders dan in het geval van de suf-kijkende zaken-

man uit de roman, die ineens vuur vat voor de oplichterij van Boorman en 'ieder Belgisch gezin' op een exemplaar van het Algemeen Wereldtijdschrift wil vergasten, is het mijn bedoeling het onverwachte succes van *Cheese*, dat net in pocketformaat is verschenen, en de voorgenomen heruitgave van mijn vertaling van *Villa des Roses* met de nodige nuchterheid en ironie te bekijken. Zodoende handel ik ook, dacht ik, een beetje in de geest van de auteur, zoniet van al zijn personages.

Daar is reden genoeg voor. *Villa des Roses* had ik namelijk zo'n tien jaar geleden vertaald in opdracht van het wereldberoemde Penguin Books. Dat het debuut van de schrijver ook nog zou verschijnen in de prestigieuze reeks *Twentieth-Century Classics* vond ik prachtig en bovendien terecht. Naast Joyce, Lawrence, Camus en vele anderen leek Elsschot mij alleszins op z'n plaats. Ik mocht het boek zelfs kort inleiden, annoteren en – op aandringen van de uitgever – van een plattegrond van de relevante Parijse stadswijk voorzien. De lang verwachte Elsschot-doorbraak kon niet uitblijven, meende ik. De werkelijkheid is me bitter tegengevallen. Het deeltje is, zogenaamd door 'administratieve slordigheid', niet rondgestuurd aan kranten of tijdschriften en werd nauwelijks besproken, wat

zich dan ook in de verkoopcijfers weerspiegelde. Tot overmaat van ramp pronkte bovendien in de fondslijst van Penguin Classics een tekstje, waaruit met de beste wil van de wereld het boek nauwelijks te herkennen valt: 'A Dutch diary of a nobody, displaying the European lower bourgeoisie at a high point in their fortunes.' Het toppunt van nietszeggendheid, ik zou haast zeggen het Wereldtijdschrift waardig, waarin uit niets blijkt dat de schrijver de roman gelezen heeft. Pas later hoorde ik hoe de vork in de steel zat: dat *Villa* überhaupt gepubliceerd werd in het Engels was vooral te danken geweest aan het aandringen van Penguin Nederland, dat zich verplicht had een aanzienlijk deel van de oplage af te nemen. Een en ander maakte dat mijn gejuich van korte duur was.

Desondanks, ook Boormans aanmaning aan het adres van Laarmans-De Mattos indachtig ('hou vooral moed'), gaf ik de hoop niet op dat Elsschot ooit zijn weg zou vinden tot een breed Engelstalig publiek. Daarin werd ik gesteund door het enthousiasme van bijvoorbeeld Anthony Gishford, een Engelse vriend van E. du Perron, die in de jaren dertig een – helaas intussen verloren gegane – vertaling van *Kaas* gemaakt heeft en vermoedelijk ook de schrijver is van een lovende bespreking in het *Times Literary Supplement* (26 april 1934), waarin sprake is van 'a small masterpiece' en 'an extraordinarily moving tragi-comedy'. Intussen was ik een Engelse vertaling van de hand van A.J. van Riemsdijk tegengekomen in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen, en weer een andere door de Engelsman Vernon Pearce te Vilvoorde. Meer recent had de gerespecteerde literator Martin Seymour-Smith zich in zijn *Guide to Modern World Literature* (1976) bijzonder positief uitgelaten over deze 'unsensational, sophisticated, parodic, tender realist of genius', die hij typeert als 'a delightful writer and a major one... full of subtle feeling ... highly economical and lucid'. Het is niet duidelijk of Seymour-Smith Elsschot ook in het Nederlands heeft gelezen, maar hier baseert hij zich blijkbaar vooral op *Three Novels*, de vertaling door Alex Brotherton uit 1963 van *Lijmen*, *Het Been* en *Het Dwaallicht*, welke laatste roman Seymour-Smith – net als vele anderen – als het toppunt van het oeuvre beschouwt. Deze niet onverdienstelijke Engelse vertalingen sloegen trouwens destijds ook niet aan, wat mede te wijten is aan de aard van de *Bibliotheca Neerlandica*-serie waarin ze verschenen zijn: mooi, maar saai uitgevoerd, wetenschappelijk onberispelijk en... onverkoop-

baar. De reeks, naar het woord van een vooraanstaande neerlandicus, 'stonk naar subsidie'. Dit alles moge als verklaring dienen waarom ik als vertaler in het geval van *Kaas* van een levensregel ben afgeweken. Ik ben het boek namelijk gaan zitten vertalen zonder opdracht, zonder contract, niets. Jaren geleden had ik hierover gecorrespondeerd met een bekende, in het buitenland woonachtige Nederlandse schrijver en, bij tijd en wijle, ook vertaler. De schrijver vond het een schijnprobleem: 'Meneer Vincent, weet u wat u doet? U gaat achter uw bureau zitten, u vertaalt het boek en dan stapt u ermee naar een uitgever, die het uitgeeft, en klaar is Kees.' 'Nou ja, meneer X,' wierp ik nog tegen, 'dat geldt misschien voor u, maar voor gewone stervelingen gaat dat niet zo een, twee, drie.' Trouwens, ik had deze weg al eens eerder bewandeld, met *De Avonden* van Gerard Reve, dat ik in de jaren tachtig op de bonnefooi had vertaald, een vertaling die nog steeds onuitgegeven is. Ik laat in het midden of het een goede vertaling is: ik heb er in geen jaren meer naar gekeken, en zou mijn versie nu hoogstwaarschijnlijk ingrijpend willen herzien. Als onverbeterlijke optimist ben ik onlangs weer aan een ongevraagde vertaling begonnen, deze keer van de meesterlijke novelle van Cola Debrot *Mijn zuster de negerin* (1935).

Maar dat is voorlopig nog toekomstmuziek. Terug naar Elsschot. Onder het vertalen heb ik vanzelfsprekend het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds en in een later stadium ook het Vlaams Fonds voor de Letteren op de hoogte gesteld van het project en op eigen initiatief enkele

uitgevers benaderd met fragmenten. Alles tevergeefs. Uiteindelijk vond ik uitgerekend in Californië een kleine uitgeverij, die al eerder Nederlandstalig werk had gepubliceerd en enthousiast reageerde op de inmiddels voltooide vertaling. Maar na jarenlang heen-en-weergeschrijf ging die publicatie toch niet door. Intussen schreven we 2001. Ineens kreeg ik als een donderslag – of moet ik in dit gezelschap niet liever zeggen, gongslag – bij heldere hemel via het Productiefonds het verzoek om de tekst van mijn vertaling af te staan: een van de redacteurs van het Londense Granta was door een samenloop van omstandigheden en persoonlijke contacten geïntrigeerd geraakt door dat boek met die rare titel. Daarop volgden in snel tempo een contract en de publicatie.

De samenwerking met Granta – ondanks zijn wereldfaam een vrij kleinschalig bedrijf, gevestigd in een negentiende-eeuws steegje in Islington – was zowel hartelijk als zakelijk. Tot dusver had ik in hoofdzaak te maken gehad met grote uitgeverijen, waarmee het contact miniem was geweest. Ineens zat ik – op een snikhete zomerdag op een terrasje in de modieuze Upper Street – tegenover een redacteur, Sara Holloway, die de tekst ernstig nam en uit eigen beweging allerlei stilistische en andere verbeteringen kwam aandragen: veel suggesties heb ik in dank afgenomen, in andere gevallen werd ik gedwongen mijn keuzes te verantwoorden. Zo'n discussie deed deugd – in elke vertaler zit tenslotte ergens een kommaneuker – en op één punt deed ik zowaar, in een tekst die ik zo langzamerhand vrij grondig meende te kennen, een ontdekking. De juichende Laarmans, die net in

Amsterdam tot kaasvertegenwoordiger benoemd is, moet zich geweld aandoen om niet in gezang uit te barsten. De Franse regels die hem naar de lippen stijgen worden toegeschreven aan de hoofdpersoon uit *Faust* van Gounod: 'A moi les plaisirs, à moi les maitresses'. Naar aanleiding van een discussie of men voldoende kennis van het Frans bij de doorsnee Engelstalige lezer mocht veronderstellen om het citaat ongeannoteerd te laten, heb ik het operalibretto opgezocht. Toen bleek de auteur – of tenminste zijn personage – fout te hebben geciteerd. De tweede helft van het citaat had moeten luiden: 'Les jeunes maitresses!'. Zoiets geneest je op slag van de waan een tekst van a tot z te kennen, en houdt je aandacht levende.

Ook productie en presentatie van het boek door Granta zijn me enorm meegevallen. Het stofomslag – de eerste druk was ingebonden – toonde een gemeen glimmende stapel rode Edammers met rechts onderaan een keurige heer in vooroorlogse overjas die de camera zijn rug toekeert en ofwel aanstalten maakt zijn hoed af te nemen bij wijze van groet, ofwel – waarschijnlijker – zich haastig uit de voeten maakt. Mijn enige – neurotische – bezwaar was dat *Cheese*, zonder een verklarende ondertitel als 'A Novel' het gevaar liep overal terecht te komen in de kookboekenafdeling! Bij mijn weten is dat tot nu toe niet gebeurd, of het moet zijn bij Daunt, de onvolprezen boekhandel in het Londense Marylebone, waar alle boeken steevast op land zijn geordend, en Harry Mulisch en Hugo Claus daarom naast Hugh Jans en de zijnen komen te staan. Tot mijn vreugde werd het omslag verder nog versierd door citaten, niet alleen uit de al eerder genoemde TLS-bespreking, maar ook van hedendaagse bekendheden als Glen Baxter en Deborah Moggach, beiden met een *Dutch connection*. Weer mocht ik het boek in een woord vooraf toelichten. Het was me erom te doen de grote allure van Elsschot te laten uitkomen zonder hem onder al te veel wetenschappelijke ernst te bedelven. Het heeft me dan ook verheugd in veel besprekingen te constateren dat mijn commentaar hier en daar een houvast had geboden aan critici die buiten de Nederlandstalige cultuur stonden. Op één punt werd ik – helaas te laat – door een Nederlandse vriend erop gewezen dat mijn formulering van de sleutelrol van Jan Greshoff bij de literaire come-back van Elsschot, de verkeerde indruk zou kunnen wekken dat Greshoff zelf ook redacteur van het tijdschrift *Forum* was geweest. Aan zoiets houdt iedere zichzelf respecterende neerland-

discus een rood hoofd over. Tot mijn spijt is deze schoonheidsfout door omstandigheden ook niet in de nieuwe pocketuitgave verbeterd, maar hopelijk kan ze bij een volgende druk nog worden rechtgezet.

De marketing van het boek was eveneens indrukwekkend: zowel het minimalisme enerzijds dat ik destijds bij Penguin met *Villa des Roses* had meegemaakt, als de hersenloze bestseller-hype anderzijds, zijn vermeden. Natuurlijk is het een waarheid als een koe dat een boek uiteindelijk 'voor zichzelf' moet spreken: maar die waarheid wordt in mijn ervaring vaak misbruikt door gerenommeerde uitgevers met een prachtig fonds vol internationale sterren als excuus om praktisch niets aan publiciteit te doen.

Die mening was men gelukkig bij Granta niet toegedaan: men was zich er wel degelijk van bewust dat, vooral in een tijd van informatieverzadiging als de onze, zelfs hoogwaardige producten eerst onder de aandacht van de lezers moeten worden gebracht. Het beleid van de uitgever, waarbij het boek selectief geplaatst werd bij literaire redacties, heeft dan ook ruimschoots vruchten afgeworpen. Dat het verschijnen van de vertaling geen voorpaginanieuws werd, hoeft ons nauwelijks te verbazen. Wel werd *Cheese* serieus besproken in een aantal kwaliteitskranten: in de *Times* (20 februari 2002), met daarna nog een aankondiging in het *Play*-feuilleton (16 maart 2002), en in de *Guardian*, waar Elsschot zelfs belandde in de rubriek 'Hidden Treasures', gewijd aan veronachtzaamde meesterwerken (2 maart 2002). De actualiteit van het gegeven – de opkomst en ondergang van de Gafpa – kwam, na het over kop gaan van zoveel dotcom-bedrijven en het Enron-debacle, ook geregeld ter sprake. Onder de prachtige kop 'Fall from Edam' wees de *Telegraph* (16 februari 2002) op de overeenkomsten, maar had, zoals de *London Review of Books* (21 februari 2002), tegelijkertijd oog voor – om een groot woord te gebruiken – de eeuwigheidswaarde van de roman. Uit veel opmerkingen bleek dat men de humor en pathos van het boek haarfijn had aangevoeld. De recensent van het rooms-katholieke weekblad *The Tablet* (16 maart 2002) ging zelfs zover, de naïviteit van Laarmans te vergelijken met die van de jonge vertelster uit Daisy Ashfords *The Young Visitors* (1919) – wat mij net iets te ver gaat!

Opvallend waren vooral de vele verspreide, korte maar positieve aankondigingen in dag- en weekbladpers, waarin het boek o.a. aangeprezen werd als vakantieliteratuur. Een teleurstelling werd de

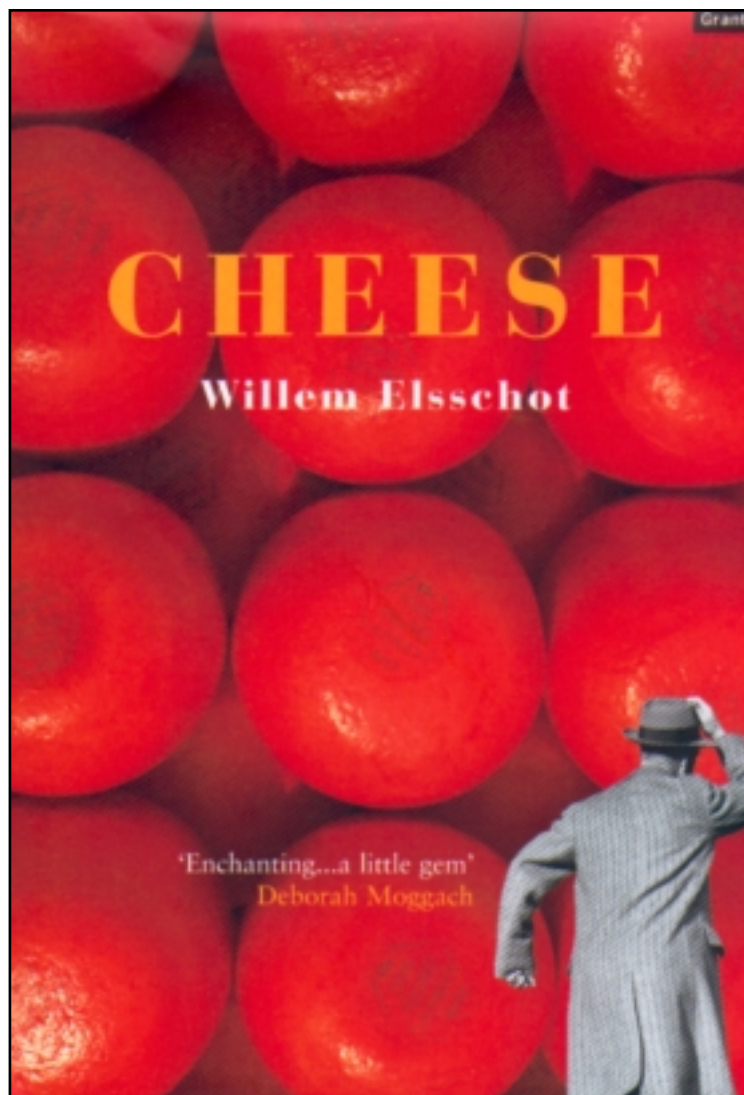
aanbeveling in het huisblad van Englands grootste boekhandelketen, Waterstone's. Na een waardeerend stuk van de hand van een winkelmanager uit de Midlands, verwachtte ik dat in elk filiaal grote stapels *Cheese* zouden liggen: door de steeds toenemende bestseller-druk, decentralisatie en zelfstandigheid van de filialen onderling, is die verwachting helaas niet in vervulling gegaan.

Vervolgens werd *Cheese* via Granta's Amerikaanse relaties ook in de Verenigde Staten gepubliceerd. Hier viel het boek een soortgelijk positief onthaal ten deel. De *New York Times* (25 augustus 2002) typeerde de roman, in termen die de auteur beslist zou hebben goedgekeurd, als 'a surprisingly human farce of ambition gone haywire and Edam gone bad'. Elsschot, zo eindigt de recensie, 'possesses the rare knack for making a reader laugh, squirm and sob, all at the same time.' Bondiger en doeltreffender kan het haast niet. Als docent heb ik decennialang dergelijke reacties bij Engelse studenten kunnen constateren, maar toch is het verheugend om zoiets op 'het wereldtoneel' te horen zeggen. Wat me wel enigszins verbaasde, was dat in een overigens zeer positieve bespreking van 'the Great Cheese Novel' in de *Seattle Times* (5 mei 2002), waarin zelfs de vertaling geprezen werd, ook waarderende woorden te horen over de 'Inleiding' tot het boek. 'A final bonus is a nimble essay by Elsschot himself, on how, in fiction, style rather than content is the determining factor in whether a story reads as a tragedy or a comedy. It reads as freshly today as it must

have 69 years ago.' Zo'n lofzang deed me me haast schamen dat ik in overleg met de uitgever van de betreffende inleiding een woord achteraf gemaakt had. Dit ging terug op een gesprek dat ik enkele jaren geleden in Leuven had gevoerd met de Servische vertaalster van *Kaas*, Jelica Novaković, die in haar eigen vertaling (*Sir*, 1995) de 'Inleiding' achterin geplaatst had. Ik liet mij overtuigen door haar argument dat je door zodanig met de theorie in huis te vallen – hoe prachtig de tekst in dit geval ook is – het gevaar loopt de lezers bij voorbaat af te schrikken voordat ze tot het eigenlijke verhaal doordringen. Natuurlijk ken ik niet alle *Kaas*-vertalingen en weet dus niet hoe wijdverbreid deze mening is. Wél weet ik dat mijn collega-vertaler Giorgio Faggin in zijn uiterst leesbare en succesvolle Italiaanse versie (*Formaggio olandese*, 1992) de 'Inleiding' gewoon achterwege heeft gelaten. Dat gaat mij te ver, maar ik zou wel de Nederlandse uitgever van Elsschot in overweging

willen geven de fictie zelf voorrang te geven, misschien niet in een kritische uitgave, maar wel in een leeseditie. Of zweemt dat al te zeer naar heilig-schennis?

De gunstige buitenlandse ontvangst van een Nederlandse meester heeft ook in de Lage Landen de nodige weerklank gevonden. Hij is zowel door Waard Wijn-delts in *NRC Handelsblad* (14 september 2002) als door Jeroen de Preter in *De Morgen* gesignaleerd. Volgens het laatstgenoemde artikel heeft het precedent van Elsschot het Productiefonds ertoe aangemoedigd om ook van andere 'klassiekers' werk

te maken in het buitenland. Het wachten is onder andere op de vertaling van belangrijk werk van Couperus, Vestdijk, Nescio, Slauerhoff en ga zo maar door.

Het enige punt waarop ik wat – milde – kritiek heb op de uitgeverij is dat die de kans gemist heeft voor een zogenoemde *tie-in* met de voortreffelijk geacordeerde en zeker niet overdienstelijke tv-bewerking van Orlow Seunke. Ik heb hierover zelf contact opgenomen met de regisseur, en de videoband die hij mij bezorgde doorgespeeld aan Granta. Er is sprake geweest van een plaatsing bij een gespecialiseerde satellietzender als FilmFour maar sindsdien is het doodstil geworden rondom het onderwerp. Als een 'in het ambt vergrijsde' vertaler – het woord is van de Elsschot-kenner bij uitstek Simon Carmiggelt – ben ik dit soort verkeken kansen wel gewend, maar ze blijven daarom niet minder teleurstellend.

Hoe moet het nu verder met het Elsschot-project? Laten we ons vooral niet op z'n Laarmans het hoofd op hol laten brengen door een eerste pril succes: de wereldkaart en de vlaggetjes om daarop te prikken kunnen vooralsnog in de la blijven. Meer concreet: volgend jaar verschijnt er zoals gezegd bij Granta een heruitgave van *Villa des Roses*. In overleg met de uitgever heb ik een aantal correcties in de tekst van de vertaling kunnen aanbrenge. De redenen voor herziening waren van drieërlei aard: 1) toen ik terugkeek op werk van tien jaar eerder, stelden sommige oplossingen me niet meer tevreden; 2) in de tussentijd is er een uitstekende kritische uitgave van de roman verzorgd door Peter de Bruijn en Wieneke 't Hoen, waarbij o.a. raadselachtige veranderingen als 'voilet' in 'toilet' aan het licht kwamen; 3) het scherpe kritisch commentaar van een collega-vertaler, Vernon Pearce. In de noten kon dankzij een onderzoek van Ronald Spoor de naam Soleiland – in de roman als bijnaam gebruikt voor het stoute aapje van Madame Brulot – geïdentificeerd worden als die van een Parijse lustmoordenaar en boeman uit het begin van de twintigste eeuw. Bij de – tweede – presentatie hoop ik dat er nu wel een *tie-in* kan worden bewerkstelligd met met de mijns inziens vlot geënceneerde en gespeelde – zij het niet altijd even getrouwe – filmbewerking van Frank Van Passel, die bovendien het voordeel heeft in het Engels opgenomen te zijn. Verder kan – eventueel in herziene vorm – een nieuwe uitgave van *Three Novels* worden overwogen. En nog verder. Het naast elkaar plaatsen in één

deel door Athenaeum - Polak & Van Genne (1999) van het vroege werk *Een Ontgoocheling* en de effectieve zwanenzang van de schrijver *Het Dwaallicht* lijkt mij ronduit geniaal. Jong en oud verlichten elkaar daarin wederzijds. Alleen, *Een Ontgoocheling* moet nog in het Engels worden vertaald - zelfs de titel geeft al te denken! (Terloops, dit verlanglijstje heb ik intussen al voorgelegd aan Granta.) Persoonlijk heb ik altijd een zwak gevoeld voor *De Verlossing*. In dit boek gaat Elsschot voor het eerst en voor het laatst het grote thema van het Vlaamse platteland, de relatie kerk, adel en volk op unieke wijze te lijf. Volgens mij kan men – ondanks het prachtige nawoord 'Achter de schermen' en ondanks het feit dat er een Italiaanse vertaling op komst is – beter wachten met het vertalen van *Tsijp*, alsmede van *De Leeuwentemmer*, *Het Tankschip* en *Pensioen*, totdat de auteur met de heruitgave van de hoogtepunten uit zijn oeuvre internationaal een begrip is geworden.

Aan de verre horizon blinkt nog steeds het Jeruzalem van het Verzameld Werk in Engelse vertaling, ofwel de 'Elsschot Omnibus'. Het kan een fata morgana zijn, maar *hinzien* doet het ons wel. Voorlopig volharden we, blijven geduldig aan de weg timmeren, *travel hopefully* in de wetenschap dat we misschien nooit de eindbestemming zullen halen, hoogstens wat dichterbij het doel komen. Maar dat hebben we voor een schrijver van wereldformaat als Willem Elsschot graag over.

‘IK WORD VAN UIT GENT VERNEUKT..’

Peter Verstegen

Dames en heren,

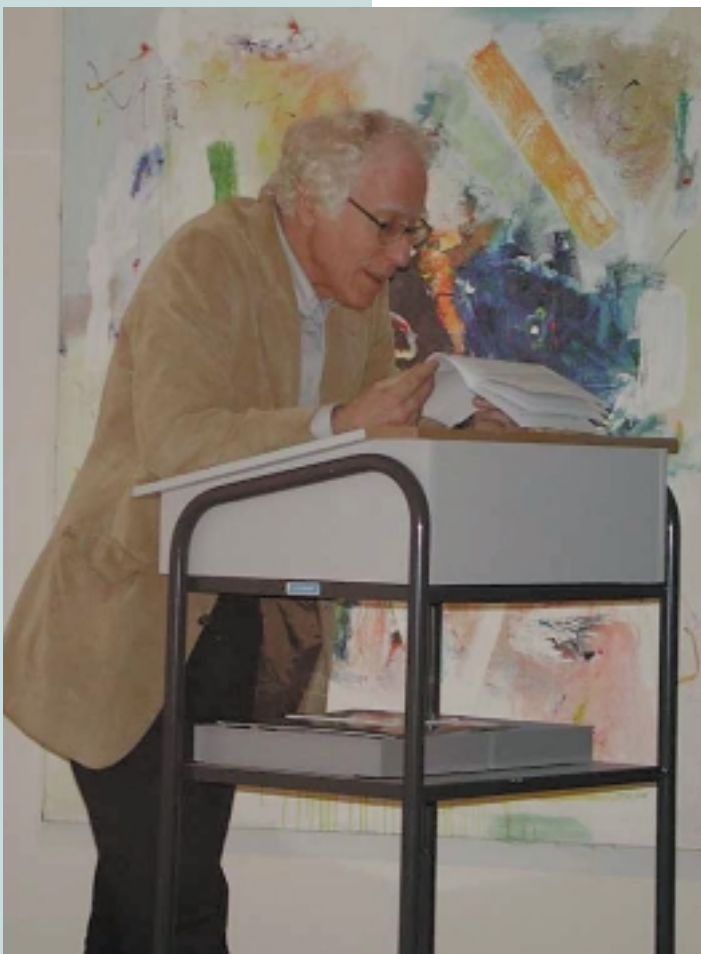
U weet allemaal dat de titel van mijn praatje een onvolledig Elsschot-citaat is. Hier komt het volledige: “Mijnheer de Mattos,” sprak hij na een poos met nadruk, “ik word op ‘t oogenblik van uit Gent verneukt door een kerel, die Korthals heet en die ‘t lijk van mijn schoonzuster in zijn bezit heeft.”

Karel van het Reve hield in 1984 een voordracht over vertalen, waarin die zin een rol speelt. Het ging hem om wat hij noemde: ‘een gevaarlijke neiging van vertalers, de neiging namelijk om iets afwij-

kends, iets raars, iets bizars in het origineel bij het vertalen te corrigeren, te vervangen door iets “normaals”. Over de geciteerde zin van Elsschot zegt Van het Reve: ‘Het effect van deze schitterende regel wordt mijns inziens onder meer teweeggebracht door dat “van uit Gent verneukt”. Elsschot bevindt zich hier op de rand van het syntactisch toelaatbare. Je kunt van uit Gent Vlaanderen regeren, je kunt iemand van uit Gent bombarderen met brieven, je kunt iemand van uit Gent beledigen, maar je kunt iemand niet van uit Gent wantrouwen. Iemand van uit Gent proberen te bedriegen gaat net nog.

Van het Reve haalt er diverse vertalingen bij waarin dat ‘van uit Gent’ is weggemoffeld. Over de Engelse vertaling (van Alex Brotherton) zegt hij: ‘[En] het moet, dunkt mij, toch mogelijk geweest zijn een Engelse zin te maken van het soort “I am being bamboozled from Ghent”, zoals je denk ik ook kunt zeggen “Flanders was ruled from Ghent”. Milton laat tenslotte God wetten uitvaardigen “from the mount of Sinai”.’

Bij Milton staat: ‘God from the mount of Sinai, whose grey top / Shall tremble, he descending, will himself / [...] ordain them laws.’ (*Paradise Lost*, boek 12, vers 227-230). Je zou kunnen redeneren dat ‘from’

niet hoort bij 'ordain them laws' maar bij 'descending', maar dat doet aan Van het Reves gelijk niets af. Er bestaat ook een goede reden waarom vertalers geneigd zijn stilistische eigenaardigheden te normaliseren. Ze worden er soms voor gestraft als ze het niet doen. Een recent voorbeeld was een recensie van Kristien Hemmerechts over Molly van Gelders vertaling van *The Lovely Bones* van Alice Sebold, vertaald als *De wijde hemel*. Hemmerechts was gevallen over de zin: 'Samuel had zich in haar behoefte gedrukt en het cement tussen hen was meteen hard geworden.' Ja, dat klinkt uitermate buitenissig, maar de auteur had zelf last gehad van een poëtische opwelling en de zin was in het Engels niet veel minder dwaas: 'Samuel had pressed himself into her need, and the cement between the two of them had begun to set immediately.' De vertaling werd afgekraakt op grond van die ene zin. Maar Van het Reve zei terecht: '[Maar] het is niet de taak van de vertaler om de auteur te verbeteren.'

Dit lijkt een vanzelfsprekend uitgangspunt, maar helaas is er de laatste dertig, veertig jaar zoets als een Vertaalwetenschap ontstaan. Het is voor de leek niet zo makkelijk na te gaan wat de standpunten van die wetenschap zijn, omdat ze zijn gesteld in een onbegrijpelijk jargon, vol 'deiktische momenten', 'normemen' en 'retrospectieve predicties', maar het komt in hoofdzaak op het volgende neer: 1) Het is ondoenlijk het begrip vertaling scherp te definiëren of te onderscheiden van een bewerking; elke tekst in de ene taal die een zekere overeenkomst heeft met een tekst in een andere taal noemen wij een vertaling. 2) Alles is veelduidig. Elk onderdeel van een te vertalen tekst kan op honderden manieren geïnterpreteerd worden, want eigenlijk staat nooit vast wat iets precies betekent; er bestaan dan ook geen fouten, alleen maar interpretaties. 3) Het begrip equivalentie is dubieus: eigenlijk correspondeert geen enkel woord in de ene taal met een woord in een andere taal. 4) Lezers van vertaalde literatuur hebben door hun eigen literatuur al een idee van wat literatuur is; daaraan kan de vertaler zich maar beter conformeren: de wensen of verwachtingen van het doeltaalpubliek zouden anders beschaamd worden en de vertaling zou daardoor ongenietbaar zijn. 5) Overigens geldt dat de vertaler vrij is in het kiezen van zijn zogenaamde 'strategie', die er bijvoorbeeld op neer kan komen dat hij dingen weglaat die hij ouderwets of politiek onwelgevallig vindt. Ik stel niet dat de vertaalwetenschap dit propageert, maar ze ziet het wel als een optie.

Wat de vertaalwetenschap beweert, is schadelijk voor de vertaalpraktijk. In Frankrijk is het al vorgekomen dat een uitgever (die een kat in de zak had gekocht, want uitgevers weten soms niet wat ze kopen) zijn bonafide vertaler een deel van het honorarium onthield, omdat de vertaler het boek niet genoeg had aangepast aan de Franse smaak – waarbij hij zich kon beroepen op de vertaalwetenschap; anderzijds heeft de kinderboekenschrijfster Astrid Lindgren haar Franse uitgever een paar jaar terug verboden haar boeken nog langer op de Franse markt te brengen, juist omdat de Franse Pippi Langkous (zoals u weet een kleine helleveeg) veranderd was in een gezeglijk typetje, zoals Franse ouders het zich graag wensen. In Amerika is een paar jaar terug een nieuwe vertaling van Andersens sprookjes verschenen waarin onder meer een vermelding van 'blanke armen' was geschrapt (als racistisch) en waarin van alles was veranderd vanwege de *political correctness*-mode. In Amerika verscheen ook een Dante-vertaling van Robert Pinsky, waarin hij, naar hij zei, 'al het dorre hout' had weggesneden, waardoor het *Inferno* in zijn versie tot ongeveer de helft van zijn omvang was teruggebracht.

Vroeger gebeurde het ook wel eens dat een vertaler zelf om politieke of morele reden censuur toepaste, maar dat werd gezien als laffe karakterloosheid. Het is grappig dat een van de eerste vertalingen die voldeed aan het juist genoemde vierde criterium van de vertaalwetenschap de eerste vertaling was van Hitlers *Mein Kampf* in het Engels. Pas in 1939 verscheen daar de integrale vertaling. De vertaling die door Chamberlain geraadpleegd kon worden, was ontdaan van al te racistische of oorlogszuchtige passages, dus in zekere zin 'aangepast aan de verwachtingen van het doeltaalpubliek'. Had Chamberlain kunnen lezen wat Hitler echt in zijn hoofd had, dan was 'München' misschien nooit gebeurd en zou de wereldgeschiedenis een andere loop hebben genomen.

Elsschot heeft zelf te maken gehad met zo'n geval van censuur, bij de Duitse vertaling van *Tsjip*, in 1936. Een belangrijke zin aan het eind van het boek was weggelaten, een aansporing tot zijn kleinzoon: 'Dat hij moet opstappen met de verdrukte scharen om vorsten en grooten tot brij te vertrappen.' Op hoge toon eiste Elsschot opheldering van de Duitse uitgever Holle. Deze gooide de schuld op de vertaalster, maar die schreef terecht terug dat het boek, met die zin erin, meteen door de nazi's zou zijn verboden en dat Elsschot daar toch niet mee gediend was.

Elsschot gaf geen krimp en verbood formeel het boek zonder de weggelaten zin te herdrukken. Het werd vanzelfsprekend niet herdrukt.

Overigens wil ik even de aandacht vestigen op het werkwoord 'opstappen' in de beroemde, weggelaten zin. Wij kennen het in Nederland eigenlijk vooral in zinnen als: 'Ik zal maar eens opstappen,' en dat wordt altijd gebezigd op een heel gemoedelijke toon, zo iets als: 'Ik ga maar weer eens een deurtje verder.' Elsschot bedoelde kennelijk iets veel feller, zo iets als 'in beweging komen met'. Ik breng dit te berde als voorbeeld van afwijkend taalgebruik van Elsschot, juist omdat deze grote schrijver vaak wordt geroemd om zijn zuivere of klassieke Nederlands. Toen Karel van het Reve bijvoorbeeld de Nijhoffprijs ontving, in 1979, stond er in het jury-rapport over het taalgebruik in zijn Toergenjev-vertalingen: 'Men moet terug naar Multatuli, Emants en Elsschot om zulk *clean* proza terug te vinden.'

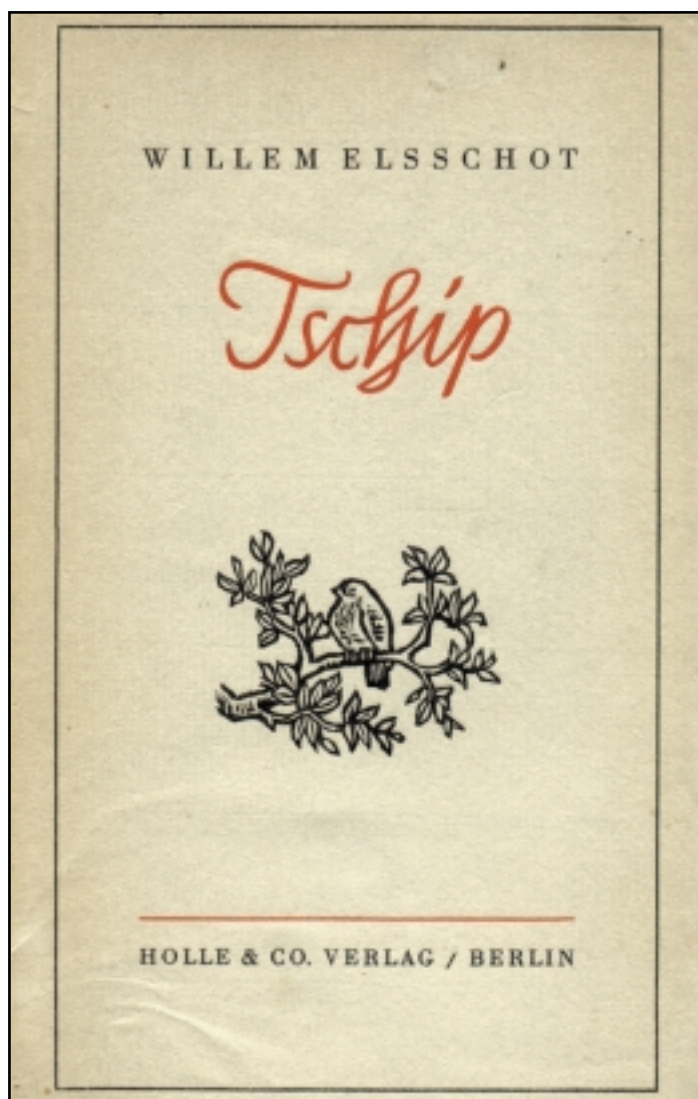
In zijn dankwoord zei van het Reve dat zijn vertaalopvatting samen te vatten was in zes woorden: 'Je moet vertalen wat er staat,' een credo dat sindsdien beroemd is geworden. Het is wel curieus te weten dat Van het Reve erbij zei dat hij dit adagium via zijn leraar D.A.M. Binnendijk ontleend had aan P.C. Boutens, ooit bekend als Homerus-vertaler. Van het Reve zei: 'Ik weet niet of er in de jaren dertig al boeken over vertaaltheorie bestonden, maar er zal toen, denk ik, wel ongeveer dezelfde soort onzin over het vertalen beweerd zijn als nu. Boutens nu schijnt daar een beetje door te zijn geërgerd. In ieder geval moet hij de woorden gesproken of geschreven hebben: *je moet ver-*

talen wat er staat. Ik kan mij nog herinneren dat Binnendijk bij het citeren van die uitspraak van Boutens een zeer hooghartig en streng gezicht trok, en *terwijl* hij die woorden uitsprak werd ik voor de rest van mijn leven een fanatiek aanhanger en verdediger van de mening dat het de taak van de vertaler is om te vertalen wat er staat. Dus niet vertalen wat je denkt dat er zou moeten staan, niet vertalen wat je zelf op die plaats geschreven zou hebben, nee, alleen vertalen wat er staat, niets meer, niets minder.'

Natuurlijk moet dit weer niet te letterlijk worden opgevat. Als een Fransman zegt 'Dans huit jours..' moet je dat niet vertalen met 'Over acht dagen' maar met 'Over een week'. En als een Amerikaan in een gesprek zegt: 'I have to take the fifth', dan leidt letterlijk vertalen wat er staat tot onzin; de spreker verwijst naar het grondwetsartikel met de teneur dat hij mag zwijgen als spreken hem in de problemen kan brengen. Hier betekent 'vertalen

wat er staat' dat je een parafrase moet vinden die op hetzelfde neerkomt, afhankelijk van de context iets als 'Ik moet er het zwijgen toe doen', of 'Nou hou ik mijn mond maar', of 'Ik zeg niks.' Vertalen komt vaak neer op het vinden van de beste parafrase.

Het vertalen van woordspelingen heeft zelden iets te maken met 'vertalen wat er staat'. Misschien kent u de uitspraak van de beroemde femme fatale Zsa Zsa Gabor. Deze mannenverslindende actrice antwoordde op de vraag of ze goed was in het huishouden: 'Ja, want bij elke scheiding houd ik het huis.' Let wel, dit zei ze in het Engels ('Are you good at housekeeping? Yes, whenever I divorce I keep the

house. '); het bijzondere van dit voorbeeld is dat het zich letterlijk laat vertalen. Dat is uitzonderlijk. Wat moet je bijvoorbeeld met dit woordspelerige zinnetje: 'She is an optician's daughter: two glasses and she makes a spectacle of herself'? Ik vroeg Karel van het Reve ooit om dat te vertalen en hij zei spontaan, na een fractie van een seconde: 'Ze is de dochter van een opticien: twee glazen en ze ziet dubbel.' Een perfecte oplossing. Daarna heb ik het nog wel eens aan anderen gevraagd en één vertaler, René Kurpershoek, kwam er dicht in de buurt. Zijn oplossing was: 'Twee glazen en ze is lens.' Strikt genomen is hier van vertalen wat er staat geen sprake meer: je moet er in zulke gevallen iets anders van maken dat eenzelfde effect heeft.

Terug naar het zuivere, cleane Nederlands van Elsschot. Het is waar dat Elsschot een prachtig, persoonlijk, kernachtig, doeltreffend en beeldend Nederlands gebruikte zonder modieusheid van welke aard dan ook, en dat is tegenwoordig niet meer zo gangbaar. Voorzover ik iets afding op de karakterisering 'zuiver en clean', voeg ik eraan toe dat Elsschots van het Noord-Nederlands afwijkende taalgebruik niets afdoet aan zijn grootheid en er integendeel extra eigenheid en bekoring aan verleent. Maar Elsschots taalgebruik is bijvoorbeeld niet zuiver in de zin dat het vrij is van gallicismen, terwijl hij daar een verklaard tegenstander van was. Hij gebruikte zelf 'over acht dagen' als hij 'over een week' bedoelde.

Het is waar dat je Elsschots on-Nederlandse of regionale taalgebruik vaker vindt in zijn brieven dan in zijn literaire werk, want dat laatste liet hij door Nederlanders corrigeren, omdat er hem zoveel aan gelegen was een niet-Vlaams Nederlands te gebruiken. Een beetje bladeren in Vic van de Reijts brievenuitgave levert genoeg voorbeelden op: hij gebruikt consequent het meervoud 'Mijnheren'; hij gebruikt 'reconstitueren' waar 'reconstrueren' gangbaar zou zijn, hij schrijft: 'Gedurende de oorlog kocht ik nog twee kinderen'. Hij heeft het over een vertaalster die haar vertaling van zijn werk niet 'geplaceerd' kan krijgen; hij gebruikte 'druppel' voor 'borrel', en hij noemt zich in brieven aan Greshoff steevast 'Je verkleefde Fons'.

Wie op zoek gaat naar afwijkend taalgebruik in het literaire werk, bijvoorbeeld in *Pensioen*, dat door Greshoff is nagekeken (maar gelukkig niet al te schoolmeesterig), vindt in de eerste vijf, zes pagina's: 'Ga lopen' voor 'Ga er vandoor'; 'Hij was trouwens nogal rond' voor 'nogal vormelijk', 'dat zij beiden in dezelfde sloot hadden gezeten' voor 'in dezelfde loopgraaf'; 'het komt bij hem niet in tel'

voor 'het bevat hem niet', 'Zij moet met naad wat verdienen' voor 'met naaiwerk'; 'Van 't loon van vader wordt steeds meer afgepitst' voor 'op het loon van vader wordt steeds meer beknipt'; 'vader is bij mij komen kloppen' voor 'om raad komen vragen'; en 'een nieuwe bril van ons losgemaakt' voor 'afgetroggeld'.

Nu gaat het mij erom dat deze in Nederland ongewone wendingen, die overigens vaak wel in Van Dale staan, de aantrekkelijkheid van Elsschots werk juist verhogen. Het geldt ook niet voor Elsschot alleen. Het is opvallend hoeveel gevleugelde woorden of beroemde citaten eigenaardig Nederlands zijn: Denk aan 'Elk denkt zijn uil een valk te zijn' of dichtregels als 'Om mijn oud woonhuis peppels staan', of 'En wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren', of 'de wil alleen bij u te zijn in 't jongst gericht hield mij ter been', of 'De weg met iepen liept gij langs'. Het zou best kunnen dat zulke regels zich juist in het geheugen hechten omdat ze ongevoelbaar zijn.

En zo kom ik weer op Elsschot. Een van zijn spreekwoordelijk geworden zinnen is 'Kaas marcheert altijd', waarbij men in de conversatie voor 'kaas' ieder ander gewenst product kan invullen, zodat Elsschot-liefhebbers elkaar herkennen. Door dat 'marcheert' is het zinnetje net iets anders en bijzonderders dan 'Kaas verkoopt altijd' of 'Voor kaas is er altijd een markt.' Inhoudelijk staat er hetzelfde, maar stilistisch niet, en dat het hier om een gallicisme gaat, doet niet terzake. Ik noem een paar vrij willekeurige zinnetjes uit Kaas: 'Ik zou ze dat vooroordeel wel spoedig afheksen', 'Van Schoonbeke [...] lachte welgevallig in mijn richting', 'waarop zij naar de keuken trok', 'Vanochtend ben ik bij Hamer gaan kloppen', 'zie ik dat zij mij tegenweent' Dit taalgebruik verhoogt de aantrekkelijkheid voor de lezer, althans de Nederlandse lezer. De vraag is nu, en daar wil ik mee besluiten, of het ook over te brengen is in vertaling?

ELSSCHOTTIANA

Een schilderij van Herman Brood

Een mengeling van deernis, ontzag en ijdele hoop dan weer neemt van me bezit als ik in mijn handen de doorslag houd van een klaarblijkelijk per brief afgenomen interview met Willem Elsschot, die zich er bitter over beklagt dat er een decennium na publicatie van *Lijmen* nog geen twaalfhonderd

exemplaren van het boek verkocht zijn: *Lijmen* werd slecht ontvangen in België en in Nederland zelfs niet opgemerkt.

En dan het manuscript van *Kaas*, in amper enkele weken tijds geschreven na tien lange jaren van het allernukkigste stilzwijgen! De barensnood, de hoogdringendheid, de haast orgastisch aandoende verbetering die van Elsschots schepping aan de basis lagen, de adembenemende rotvaart waarmee hij 't boek dat zijn definitieve comeback zou betekenen op het papier spoot – het reveleert zich alles in elke regel die je onder ogen komt: alsof Elsschot zich de tijd niet gunt om heuse letters te vormen, lijken zijn zinnen op pijlrechte strepen, terwijl gekriebel in de marge en doorhalingen verre van legio zijn. Zo dit manuscript een schilderij was, 't zou er één van Herman Brood kunnen wezen, één van diens indrukwekkendste zelfs.

Christophe Vekeman, 'Elk diertje'. In: *Zuurvrij. Berichten uit het AMVC-Letterenhuis*, nr. 2, p. 67-68.

Onwezenlijk

Het is achter in de middag en ik besluit mezelf uit te laten. Zomaar een eind weg lopen lukt me steeds minder. Er moet een doeltje zijn. Ik ga vuiniszakken kopen in de supermarkt. Dat is nog net te doen als je je onwezenlijk voelt. Ze kleuren ook goed bij mijn stemming.

Het gevoel van onwezenlijkheid vermindert niet als ik op weg naar mijn boodschap wordt aangesproken door een leeftijdgenote, vergezeld van haar man.

'Bent u niet die schrijver? Ik zeg net tegen mijn man: dat is die schrijver. Wie bent u nou ook alweer?'

Tja, dat zou ik ook wel willen weten. Terwijl haar man zich onzichtbaar tracht te maken, vraag ik het haar.

'Wie denkt u dat ik ben?'

Ze denkt een tijdje na, vol goede wil. Ik onderdruk mijn kribbigheid. De man verdiept zich in zijn boodschappentas.

'Willem Elsschot', zegt ze dan.

Het kon erger.

Remco Campert, 'Onwezenlijk'. In: *De Volkskrant* (9 oktober 2002).

Alles waar Elsschot zo goed in is

'Wat mij bij na het lezen van dit boek [*Het Dwaallicht*] is blijven hangen, is de ongelooflijke melancholie waarover hij zo mooi schrijft. De zoektocht van die drie vreemdelingen blijft erg hedendaags. In dit kleine boek komt alles waar Elsschot zo goed in is samen: de structuur, het thema, het verhaal... Prachtig.'

'In de boekenkast van Betty Mellaerts'. In: *Knack Focus* (16-22 oktober 2002).

In trant van Elsschot misschien of zoiets

Boven de eerste bladzij schreef hij ter afsluiting nog: "De titel [*Bij nader inzien*] vind ik wat droog: voor een herdruk stel ik voor MAARTEN KONING of iets cynisch-poëtisch (in trant van Elsschot misschien of ziets)." [...] De volgende dag probeerde hij het nog eens: "[...] Je mist het element zakenman van Elsschot en Nescio en o.m. het element theoretische filosofie en conventionaliteit van mij. [...]"

J.J. Voskuil, *Requiem voor een vriend*. Amsterdam, Van Oorschot, 2002, p. 216-217.

O lafheid ongehoord

Dat was de Secretaris-Generaal te ver gegaan. Hij liet Jan weten dat het niet aanging in een ambtelijk schrijven persoonlijke kritiek op het officiële Nederlandse regeringsstandpunt te leveren, en hij berispte hem bovendien omdat hij kopieën van zijn *Memorandum* zonder overleg onder buitenstaanders had verspreid.

Jan reageerde daarop met een citaat van Elsschot ('O lafheid ongehoord, o niet te delgen schand, / waarvan 't infame merk ons op het voorhoofd brandt. / Gij dacht, o lijdzaam volk, dat 't gruwelijk getij / der oude tyrannie voor immer was voorbij. / Weet nu dan dat uw stem door niemand wordt aanhoord, / Zoolang gij stamelend bidt of bedelt bij de poort.'). Daaronder liet hij weten dat *a.* een beleid niet te verbeteren valt indien het als sacrosanct moet worden beschouwd, en *b.* het meer in het algemeen gesproken juist een zeer groot goed

ware als elke ambtenaar onbevreesd, zij het met de nodige zelfbeheersing, voor zijn weloverwogen *eigen* mening zou uitkomen, ook over het regeringsbeleid.

J.J. Voskuil, *Requiem voor een vriend*. Amsterdam, Van Oorschot, 2002, p. 348-349.

Die man maakt het

Meteen na het posten van deze brief vertrok hij naar Amsterdam om Elisabeth Eybers een bezoek te brengen, zoals was op te maken uit een kaart, geschreven op het terras ("in de kou") van de // *Princen* bij ons om de hoek, die we aan het eind van de middag in de bus vonden: "Vriend en vriendin, Al welhaast een prooi van Magere Hein (gelijk reeds zo duidelijk aangevoeld in Han's sympathieke jongste schrijven, waarop antwoord reeds per PTT onderweg) zit Magere Jan hier zich te herinneren dat Elisabeth Eybers (P.C. Hooft 1991 A.D.) hedenmiddag wat conservatief/conventioneel antwoordde: 1. Nijhoff (! ook hélemáál door ons vergeten!), 2. *Elsschot* (die man maakt het) en 3. Camus (contra Sartre, en EE voelt NIETS voor S. de B., gaat niet eens BLADEREN gelijk ik...!). PS Maar wanneer komt jelui nou eens over jelui's wel heel erg magere BRUG? J."

J.J. Voskuil, *Requiem voor een vriend*. Amsterdam, Van Oorschot, 2002, p. 461.

Het bad op leeuwenpootjes

Hoe belangrijker de schrijver, hoe meer eisen de familie mag stellen, is een vuistregel die Anton Korteweg, directeur van het Letterkundig Museum in Den Haag, hanteert. Hermans is A-categorie. Begin jaren zeventig schonk de schrijver handschriften en correspondentie aan het museum, onder beding dat ze pas in 2001 geopend mochten worden. Geen probleem vindt Korteweg, ook niet als de familie wil dat alleen biograaf Otterspeer er toegang tot krijgt. Maar Korteweg zegt ook wel eens nee. Zo weigerde hij het bad op leeuwenpootjes van Willem Elsschot. 'Als hij zijn beste gedichten in bad schreef, hadden we dat nog overwogen.'

'Een dode schrijver is van zijn familie'. In: *De Volkskrant* (19 december 2002).

COLOFON

Deze nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in mei 2003 in een oplage van 900 exemplaren, bestemd voor de leden van het W.E.G. en de pers.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België: KBC Bank - Antwerpen
409-8578841-11
Nederland: ABN AMRO BANK - Putte
53.28.777.13

Secretariaat

Lijsterbeslaan 6 • B-2920 Kalmthout • België
tel: 03/666.78.70 • fax: 03/666.25.42

Redactie

Koen Rymenants (Koen.Rymenants@arts.kuleuven.ac.be)
Cyriel Van Tilborgh (cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh
Vice-voorzitter: Vic van de Reijt
Bestuursleden:
Jan Maniewski
Walter Mees
Yvan De Roover
Ann De Rammelaere
Janny Nijhof

Sponsors W.E.G.

Alveko - EquiLibris
Het Belang van Limburg
Canvas
Censydiam
Ernst & Young
Gazet van Antwerpen
De Groene Amsterdammer
KBC Bank & Verzekering
Knack-Weekend
De Morgen
Het Parool
Athenaeum - Polak & Van Gennep (Querido)
De Standaard
De Financieel-Economische Tijd
Uitgeverij Bas Lubberhuizen
Vlaams Fonds voor de Letteren
Vrij Nederland
VVL/BBDO